
İSTİKLÂL MARŞI

VE

MEHMED ÂKİF ERSOY

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

Editörler

Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İkbâl GÜLER

{27-28 Aralık 2021, Samsun}

**İSTİKLÂL MARŞI VE MEHMED ÂKİF ERSOY
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayımlayan
Mehmet Ali KUMBUZOĞLU
TBMM Genel Sekreteri

Yayın Koordinatörü
Dr. Necati SUNGUR
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

Yayın Editörleri
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İkbâl GÜLER

Kapak Tasarımı
Nursel SEÇGİN

Sayfa Tasarımı
Hüseyin KILIÇER

Baskı
TBMM Basımevi - 1. Baskı, Ocak 2023

ISBN
978-605-2089-74-3

Baskı Adedi
1000

İslamcılık / Ümmetçilik / Hürriyet ve Mehmed Âkif: Tarih Perspektifinden Bir Tahlil Denemesi

Rıza Karagöz

Prof. Dr.,

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
rkaragoz@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7268-6190

Giriş: Âkif'in Şahsiyetinin Oluşmasında Etkili Olanlar

Herkes kendi yaşadığı dönemin insanıdır. İnsanın hayatını, düşüncelerini, değerlerini, önceliklerini kendi zamanının şartları belirler büyük ölçüde. Hele mütefekkirler için bu tespit daha somut şekilde kendini gösterebilir.¹ Düşünce insanları; yaşayışlarında, eserlerinde, söylemlerinde ve öğütlerinde kendi zamanlarının varsa sıkıntılarını ve umutlarını, kötülük veya iyiliklerini dile getirirler. Onlar, gördükleri problemlere karşı çözüm önerilerini geliştirirken de hem kendi zamanlarından hem de tarihi geçmişe dayalı değer ve kimliklerinden yararlanırlar.

¹ Hasan Şen, "Mehmed Âkif Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi", *Sosyoloji Dergisi*, S. 34, 2016, s. 244.

Âkif de her insan gibi kendi zamanının çocuğudur diyebiliriz. O devrin düşünce adamlarının bir ortak tarafı Osmanlı Devleti'nin son, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına şahitlik etmiş olmalarıdır. Zor yıllardır sözü edilen tarih kesiti: Muazzam imparatorluğun âdeta can çekiştiği ve tarih sahnesinden çekilmeye hazırlandığı o yıllarda, siyasetin yanı sıra toplumsal, ekonomik çöküntülerin de iyice hissedildiği, uzun süren savaşların etkisiyle yıkım, yoksulluk ve bunalımların yaşandığı bir dönemi yaşamaktadır bu millet.

Aralıksız on yıldan fazla süren savaşlardan sonra yeniden dirilişin adı olan Cumhuriyet Türkiye'sinin doğum sancılarını da gören gönül insanı Âkif, her iki farklı siyasi ve toplumsal değişimin müşahidi olarak hem acıları hem de umutları birlikte yaşamıştır. Gerek öz yaşantısında gerek ürettiği eserlerinde yaşadığı sıkıntıları yansıtan Âkif, bunları ortadan kaldırmak için entelektüel birikimi ve şahsiyetiyle büyük çaba sarf etmiştir. Ülkeyi ve milleti karanlıktan kurtarmak amaçlı bu çabalar, yine o yıllarda konuşulan çeşitli fikir akımları ile kavramlaştırılarak sonraki zamanlarda ilgililerince tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Biz de bu çalışmada Âkif'in zamanında ve sonraki yıllarda gerek düşünce insanları gerekse akademisyenlerce konuşulan tartışılan bu kavramlar etrafında Âkif'i yeniden hatırlamak ve anlamak, zamanın tarihî olayları üzerinden onu yeniden okumak istiyoruz.

Âkif'in şahsiyetinin oluşumunda rolü olanların başında belki de babası gelmektedir. O ilk dinî bilgilerin yanı sıra Arapça, fıkıh ve itikat konularındaki eğitimini babası Mehmet Tahir Efendi'den almıştır. Âkif, Fatih'teki eğitim kurumlarında öğrenimini devam ettirirken devrin "hürriyetperver" şahısları olan Fatih Merkez Rüşdiyesi Türkçe Muallimi Mehmet Kadri Efendi, hafızlık hocası Mehmet Rasim Efendi, Mesnevihan Esat Dede, Arapça hocaları Hersekli Ali Fehmi Efendi ve Halis Efendi onun fikrî tekâmülünde önemli rol oynamışlardır. Bu arada Fransızcasını iyi derecede ilerleten ve Batı Edebiyatının klasiklerini ona tanıtan Ispartalı Hakkı Bey'i de unutmamak gerekir. Âkif'in edebî şahsiyetinin oluşumunda ise Türk Edebiyatının iyi bilinen isimleri etkili olmuştur. Onun, ilk şiirlerini Ziya Paşa, hocası Muallim Naci ve Abdülhak Hamit tesiriyle kaleme aldığı söylenebilir. Âkif, daha ziyade arayış içinde olduğu dönemde yazdığı şiirlerini 1908'den sonra ortadan kaldırmayı tercih edip sonraki tüm hayatı boyunca kaleme aldığı şiirlerinde ve diğer eserlerinde takip edeceği çizgiye, toplum için sanat çizgisine evrilmiştir. Bundan sonraki

eserlerinde neredeyse tamamen içinde yaşadığı zamanın ve toplumun meselelerine odaklanıp kalem oynatmıştır. Zira bu dönemin tarihî olayları, tüm Türk toplumunun, hatta İslam âleminin sonraki on yıllarını derinden etkileyecek niteliktedir. Savaşlar, yıkımlar, ölümler art arda gelmiş; Balkan, Birinci Dünya Savaşı derken Osmanlı Devleti yıkılmıştır. 1918 sonlarından itibaren başlayan işgal dönemi, Anadolu'da siyasi ve toplumsal yapıyı da kökünden değiştirmiştir. Millî Mücadele'nin ardından 1923'te yeni Türk devletinin adı Cumhuriyet olarak ilan edilirken, bundan sonraki yıllar aynı zamanda Türk toplumunun da her yönüyle köklü değişimlerine sahne olmuştur. Âkif, sözünü ettiğimiz bu zor yılların kendisinde oluşturduğu tesirle inancını, fikirlerini, duygularını tüm samimiyetiyle sanatına yansıtmış, şiirleriyle ve topluma değişik vesilelerle yaptığı hitaplarla kendini ifade etmiştir.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek,
Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek.²

dediği mısralarda bu anlayışını dile getirmiştir.

Onun şair ruhlu, sanatkâr kişiliği doğumundan ölümüne kadar yaşadığı zamanın tüm maceralarından etkilenmiştir. Bütünüyle zor yıllardan ibaret bir ömür yaşayan Âkif, yaşadığı toplumun bir ölüm-kalım savaşı içinde bulunduğu gerçeğinden mütevellit, toplumdan yana, idealist ve ahlakçı bir karakterle tam bir toplum adamı kimliğiyle tebaruz etmiştir.

1. İslamcılık ve Âkif

Osmanlı Devleti'nin en zor günlerini geçirdiği 1910-1922 yılları arası Âkif'in de şahsiyetine uygun olarak en verimli şiir ve diğer yayınlarını verdiği dönemdir. Bir yandan savaşların ardı ardına geldiği, bir yandan da siyasi istikrarsızlığın ülkeyi ve milleti paramparça ettiği bu yıllarda kimi aydınlar bu buhran için çözüm arayışı gayretindeydiler. İşte bu arayışlar içinde Meşrutiyet'in ikinci kez ilanının ardından gelişme imkânı bulan siyasi akımlar arasında Âkif de İslamcılık cereyanının içinde yer almıştır.

² Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, Neşre Hazırlayan: M. Ertuğul Düzdağ, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 186.

Türkiye’de İslamcılık fikriyatının doğuşunda Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimlerin öncü rolü olduğu söylene de bu konu tartışmalıdır. Buna mukabil Âkif özellikle II. Meşrutiyet’in ilanından itibaren yazdıklarıyla bu bağlamda kendini göstermiştir. Onun ‘İslamcılık ideolojisi’ ittihad-ı İslam adına Cemaleddin Afganî ve Muhammed Abduh gibi mütefekkirlerden etkilenmiştir. Âkif, bilhassa Balkan Harbi yıllarında İslam’ı hurafelerden arındırmak ve Müslümanları dağınıklıktan kurtarmak için ittihad-ı İslam fikrine sarılmıştır. Kendisi gibi düşünen Eşref Edip (Fergan) Bey, Mehmet Şemseddin (Günaltay) Bey, Ahmet Hamdi (Akseki) Efendi de onunla birlikte Sırat-ı Müstakim’de aynı ideolojiyi savunmuşlardır.³

Âkif’in İslamcılık anlayışı aynı zamanda “kavmiyetçilik” reddiyesidir.⁴ Örneğin Ziya Gökalp’in başını çektiği Türkçülük ideolojisini o, bölünme aracı olarak görüp tasvip etmemiştir. Buna mukabil “milliyetçilik”i savunarak bu anlayışı vatan toprağına, bayrağına, milletin faziletine, diline, mukaddesatına ve örf/âdetine bağlılık olarak tavsif etmiştir. *Süleymaniye Kürsüsü*’nde, “Kendi mahiyet-i ruhiyeniz olsun kılavuz” derken, buna vurgu yapmaktadır.

Âkif’in İslamcılığı bütünüyle Batı düşmanlığı üzerine inşa edilmiş de değildir. Batı’nın bilim ve teknikteki üstünlüğü yanı sıra bazı ahlaki meziyetlerini de öven Âkif, bu yönüyle diğer bazı İslamcı aydınlardan ayrılarak kendine mahsus bir terkip oluşturur. Onun bu terkipçi yaklaşımı, tasvip etmediği hâlde Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki’nin, Millî Mücadele’den sonraki yıllarda da Cumhuriyet hükümetlerinin yönetim anlayışını radikal olarak eleştirmesinin de önündeki engeldir. Nitekim bu sebeple o, ülke sıkıntı içindeyken beğenmediği hâlde bu yönetimlerin aleyhinde açık, sert ve yıpratıcı bir muhalefet sergilemekten uzak durmuş, bilakis yerine göre onlara destek vermiştir. Yine aynı bakış açısının bir tezahürü olarak Âkif, kürsüdeki vaazlarında bir taraftan İslam’a ilgisiz veya karşı olan aydınları tenkit ederken, bu tenkitlerinin daha fazlasını, bilgisiz ve geri kalmış Müslümanlar için yapabilmıştır. Çünkü Âkif’in İslamcılığı, çağın meselelerine en isabetli çözümlerin İslam’da olduğu inancı üzerine inşa edilmiş bir anlayışın ürünüdür. “Böyle gördük dedemizden” demenin manası yoktur. Âkif,

³ Ahmet Güner Sayar, *Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2021, s. 145 vd.

⁴ Âkif’in kavmiyetçilik, milliyetçilik kavramları hakkındaki düşünceleri için bk. Ahmet Güner Sayar, *Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy*, s. 150-223.

Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslamı.⁵

derken bu konudaki kanaat ve itikadını serdetmektedir. Âkif'in İslamcılığının esasını inançta, emir ve nehiylerde kaynağını İslam'dan alan bir hayat tarzı ile çağdaş medeniyetin İslam'a aykırı olmayan güzelliklerinin telifi teşkil eder.⁶

Âkif'in İslamcılığı özelde Osmanlı Devleti'ni, genelde ise bütün İslam coğrafyasını ve Müslümanları çöküşten, ataletten, geri kalmışlıktan kurtarıp ilerlemeye, terakkiye ve modernleşmeye kavuşturacak çare ve çözüm önerisi olarak hülâsa edilebilir. Âkif'in hayalindeki ittihad-ı İslam ya da İslamcılık, zamanın gerçeklerini ve ihtiyaçlarını iyi okumayı başarmış, eleştirel bakışa sahip, özellikle son asırlarda araları açılmış ve birbirinden uzaklaşmış olan bilimle dini yeniden barıştırmayı ve buluşturmayı sağlamış bir anlayıştır. Bu manada dini, mutaassıp gelenekle aynı gören, siyasi, kültürel ve toplumsal inkişaf için bilim ve felsefeye âdeta kapılarını kapatmış bir İslamcılık onun düşüncesinde yer bulmamaktadır. Onun anlayışıyla İslamcılık tarihsel birikimi hazine olarak görüp ondan yararlanmalı, daha da güçlenmek ve derinleşmek için felsefeyi önemsemeli ve kullanmalı, meselelere ahlak zemininde bakmalı ve dini günlük siyasete kurban etmemelidir.⁷

2. Millî Mücadele Yıllarında İslamcılık ve Âkif

Âkif'in İslamcılık anlayışı aynı zamanda kavmiyetçiliğe reddiyedir:

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arab'ın Türk'e, Laz'ın Çerkese yahut Kürd'e;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık'ta "anâsır" mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyeti tel'in ediyor peygamber.⁸

⁵ Mehmed Âkif Ersoy *Şiir Külliyatı Safahat*, Yayına Hazırlayan: Necmettin Turinay, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2021, s. 814.

⁶ M. Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 436.

⁷ Hasan Şen, "Mehmed Akf Ersoy'un Düşüncelerinin Biyografik Analizi", s. 244-245.

⁸ Mehmed Âkif Ersoy *Şiir Külliyatı Safahat*, s. 576.

Çok farklı unsurların bir arada yaşadığı, Osmanlı barışı adı verilen Devlet-i Aliyye geleneğinin sona erdiği yıllarda Âkif'in memleketin ve milletinin ayakta kalışına çare olmak için savunduğu, hatta sanatıyla ve hayatıyla mücadelesini verdiği çözüm yolu İslam birliğidir. Onun düşüncesinde İslam birliği, Anadolu ve Balkan coğrafyasının Müslüman halkları başta olmak üzere İslam coğrafyasının aynı ittifak ülküsü etrafında toplanması şeklinde tarif edilebilir. Ona göre milletin kurtuluş ve refahı uzun vadede İslam umdesi etrafında kenetlenmekle mümkün olabilecektir.

Son asırlarda ve özellikle 20. yüzyılın başlarında tüm İslam dünyasındaki çöküş, Âkif gibi pek çok hamiyetli ve imanlı siyaset, fikir ve sanat erbabını bu çöküşten çıkış ve yeniden inkişaf için düşünmeye ve fikir üretmeye sevk etmiştir. Osmanlı Devleti dâhilindeki ve haricindeki İslam dünyasında bu meyanda fikir teatileri yapılmaktadır. Batı karşısında İslam âleminin düştüğü 'gerilik' âdeti bizatihi İslam dini kaynaklı gibi algılanmaya ve düşünölmeye başlanmış, Müslümanlar arasında bile içine düşölen bu çıkmaz hâlin müsebbibi, mensubu olunan İslam dini olarak görölebilmıştır. Âkif'in düşüncesinde ise, isabetli bir tespit ve yaklaşımla, meselenin kaynağı dinin kendisi değil, mensuplarının dinî itikat ve amellerdeki hükümleri uygulamadaki hataları ve yorumlarıdır. O yüzden Âkif, gerek eserlerinde gerekse vaazlarında bu konuda ayırımın doğru yapılması yönünde çaba sarf etmiş, söylemlerini ve hitaplarını bu konuda halkı uyandırmak ve şuurlandırmak için serdetmiştir. Müslümanlar atalet ve gaflet içinde oldukları için bu çöküş yaşanmıştır. Çözüm de İslam'ı anlamak, içtihadı doğru yapmak ve dini Hakk'a göre tatbikte yatmaktadır.

3. Âkif ve Ümmetçilik

Âkif'in ümmetçiliği esasen İslamcılık tefekküründen başka bir şey değildir. Literatürde ümmet kavramına yüklenen anlamlar *Kur'an-ı Kerim* ve hadis rivayetlerinden hareketle oluşmuştur. Yaygın kullanımda ümmet, Hz. Muhammed'e (a.s.) iman edip tabi olanlara (ümmet-i Muhammed) denir. Bugün yoğun olarak yaşadıkları coğrafyanın dışında dünyanın hemen her yerinde başka dinlere mensup olanlarla iç içe yaşayan çok sayıda Müslüman vardır.

Dolayısıyla bu kavram, sınırlar ötesi bir anlam kazanmıştır. Özelde İslam dini-ne mensup olanları ifade eden ümmet kelimesi dinî içerikli bir kavram olmanın ötesinde toplumsal ve siyasi mahiyeti itibarıyla bizim konumuzu daha çok ilgilendirmektedir.

Fransız ihtilalinden sonra Batı dünyasında yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri, 19. yüzyılda sömürgeciliğin ve emperyalist yayılcılığın ileri karakolu olarak bütün dünyayı etkilemeye başlamıştır. Büyük ve farklı etnik unsurlardan oluşan devletler bu anlayışın etkisiyle parçalanma sürecine gireceklerdir. Bundan en çok etkilenen ve zarar gören devletlerin başında belki de Osmanlı Devleti gelmektedir. İslam coğrafyasının önemli bir kısmına hükmeden Osmanlıların birlikte yaşama sistemi (millet sistemi), Fransız tipi milliyetçilik fikrinin Müslümanlar arasında da rağbet görmesine paralel olarak sarsılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti dâhilindeki gayrimüslim unsurların, zamanın emperyalist emelli büyük devletlerinin de müdahalesiyle ayrılıkçı siyasi faaliyetleri sonucunda devlet parçalanma sürecine girmiştir. Osmanlıcılık fikri etrafında ülkeyi parçalanmaktan ve dış baskılardan kurtarmaya çalışan fikir ve siyaset adamlarının çabaları istenen sonucu vermemiştir. Bu sarsılmadan Müsüman kesimler de nasiplerini almış ve dayanışmacı ümmet fikri ciddi zarar görmüştür. Osmanlı hanedanının hilafet bayrağını elinde bulundurmasından da istifade ederek en azından İslam birliği etrafında kurtuluş çaresi öneren münevverler İslamcılık veya ümmetçilik fikrini ileri sürmüşlerdir. Böylece ortak sorunların farkına varılması ve kendi aralarındaki bütünleşme sayesinde güçlü bir antiemperyalist direniş hedeflenmiştir. Esasen İslam'da ırk üstünlüğünün reddedilmesi ve tarihte Müslümanların çoğunluğunun tek bayrak altında yaşama geleneğine sahip olması her ne kadar ulusalcı saldırıların kökleşmesini engellemişse de⁹ 20. yüzyılda ve hâlen bu saldırıların İslam âlemine ne kadar zarar verdiği aşikârdır. Âkif ve onun gibi düşünen ilim, sanat ve siyaset erbabı 1910'lardan itibaren başlayan ve en az 10 yıl süren savaşların Osmanlı Devleti'ni ve dışındaki İslam dünyasını nasıl paramparça ettiğini, dahası Müslümanları karşı karşıya getirdiğini görmüşler ve İslamcılık reçetesini işte bu müzminleşen hastalığa karşı önermişlerdir.

⁹ Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 308-309.

4. Hürriyet Anlayışı Çerçevesinde Âkif ve Millî Mücadele

Âkif'in "Çanakkale Şehitlerine" adlı muhteşem şiiri, onun istiklal ve hürriyet anlayışı hakkında bizlere bir fikir vermektedir. İşgal yıllarında Ankara merkezli Millî Mücadele hareketine destek veren aydınlar arasında Âkif de vardır. Onun gerek mecmua yazılarıyla gerekse camilerde verdiği vaazlarla o yıllarda ümitsiz Türk halkını nasıl motive ettiği bilinmektedir. Ama o, vatan nedir, istiklal ve hürriyet ne anlama gelir, bunları İstiklâl Marşı'mızda çok daha bariz şekilde ortaya koymaktadır. Sadece şiirleriyle değil Fatih kürsüsünden verdiği vaazlarıyla da istiklal ve hürriyet mücadelesine destek olmuştur.

Âkif Müslümanların hür olması gerektiğini şiir ve vaazlarında özellikle vurguladığı gibi, bizatihi kendi hayatında da göstermiştir. Ona göre "Müslümanlar hür olmalıdır fert, cemiyet veya millet olarak hür ve istiklâline sahip olmayan Müslümanlar, tam Müslüman sayılmazlar. Müslüman olmayanların Müslüman olanlar üzerindeki hâkimiyeti, kayıtsız şartsız reddedilmelidir. Bir yerde hâkimiyet Müslümanların elinde değilse, bunu elde etmek için çalışmak her Müslüman'a farzdır."¹⁰ Bu ifadeler Millî Mücadele yıllarında kongrelerde mandacılığın da kurtuluş reçetesi olarak tartışıldığı dönemde millî iradenin bir tezahürü olarak serdedilmiştir. Yani o tam istiklal ve hürriyetten yana tavır almıştır.

Balıkesir'deki vaazlarında Âkif Millî Mücadele'nin kadın erkek topyekûn savaşa kazanılacağına işaret ederken umutsuzluk söylemlerine kulak asılmaması gerektiğini de özellikle vurgular. Bütün vaazlarında Âkif halkı birlik ve beraberliğe davet eder.¹¹ Ayrılık ve bölücülük çıkaracak en ufak davranıştan uzak durulması, el birliği ile vatanın savunulması gerektiğini söyleyen Âkif böyle yapılırsa vatanın ve dinin kurtarılabileceğini ifade eder. Aslında o bu sözleriyle sadece Ankara etrafında toplananları motive etmekle kalmaz, aynı zamanda İstanbul'a da mesaj verir. Millî Mücadele hareketini bir hizmet olarak

¹⁰ Emin Oba-Diner Öztürk-Hulisi Gürbüz, "Millî Mücadele Döneminde Mehmed Âkif ve İslamcılık", *Turkish Studies*, Volume 9/12, Fall 2014, s. 568.

¹¹ Âkif'in Millî Mücadele Yıllarındaki Vaazları ve bunların içeriği hakkında bk. Abdülvahit İmamoğlu, "Mehmed Âkif'in Vaazlarındaki Millî Mücadele Ruhu", *Mehmed Âkif Millî Mücadele ve İstiklâl Marşı Sempozyumu Bildirileri*, Türkiye Yazarlar Birliği Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi, Ankara 2011, s. 44-55.

gören Âkif, bunun din ve vatan savunması olduğunu, herhangi bir kişi ve grubun çıkarı için yapılmadığını herkesin bilmesi, bu yüzden bu hareketi sarsacak en ufak söz ve davranıştan kaçınılması gerektiğini söyler.

5. Âkif'in Abdülhamit'e Bakışı ve Siyaset Anlayışı

Siyaset ve kuru ideolojik yaklaşımlar pek Âkif'e göre tavrılar değildir. Sultan Abdülhamit'in müteyakkızâne yönetimine karşı muhalif nitelikte duruş sergileyen Âkif'in bu tavrında, onun meselelere ideolojik bakışı değil, İslami geleneğe bağlılığı ve hürriyete dayalı meşruti idareyi benimsemiş olması önemli rol oynar. Fakat onun muhalefeti, zamanın aydınlarının pek çoğunun yaptığı gibi, komiteci faaliyetler şeklinde olmamıştır. Nitekim 1908 Meşrutiyeti'nden sonra İttihat Terakki Cemiyeti'ne üye olurken de bu tavrını korumuş olduğu içindir ki kısa bir müddet sonra onların maceracı ve eskiye göre daha müstebit yönetim anlayışlarına dayanamayarak muhalefete geçmiştir.¹²

Âkif bir kısım şiir ve söylemlerinde Sultan Abdülhamit'e karşı tavrı sergiler pozisyonudur.¹³ Aslında o dönemde İslamcı çizgide olup da benzer tavrı alan başkaları da vardır. Said Nursi, İskilipli Atıf Hoca, hatta Sait Halim Paşa gibi mütefekkir ve siyaset adamı ünlülerin yanı sıra Âkif'in can dostları Babanzâde Ahmet Naim Bey, Elmalılı Mehmet Hamdi, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Efendi, Mehmet Fatin Hoca, Bursalı Mehmet Tahir Bey, Mehmet Şemseddin (Günaltay) Bey¹⁴ bu cümleden sayılabilir. Bu zevatın Abdülhamit karşıtlığının altında fikrî muhalefetten ziyade meselelere çözüm arayışlarındaki yöntem farklılıkları yatmaktadır. Çünkü her iki tarafın da dönem meselelerine bakışı birbirinden temel noktada farklı değildir. Buna mukabil Abdülhamit'in yönetim anlayışına ve gerek içeriden gerek dışarıdan saltanatına ve devletine karşı oluşturulan yıkıcı, parçalayıcı faaliyetleri, kontrol amaçlı oluşturduğu gizli teşkilat ve hâkimane müstebit yaklaşımı, seven sevmeyen tüm kesimleri rahatsız etmiş olmalıdır. Âkif ve benzer kalem erbabını öne çıkaran, bu kesimin düşüncelerini ve sözü edilen istibdata karşı tavrılarını eserleri ve söylem-

¹² M. Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", s. 435-436.

¹³ Bk. Nihat Karaer, "Mehmed Âkif ve Sultan II. Abdülhamit", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011, S. 26, s. 137-144.

¹⁴ Ahmet Güner Sayar, *Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy*, s. 226.

leriyle ifade etmiş olmalarıdır. Âkif'in Abdülhamit Han hakkındaki muhalif duruşu bundan ibarettir. Âkif, bu duruşunun bir neticesi olarak Meşrutiyet'in başında İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlığı da yapmıştır. Fakat bu durum uzun sürmemiş, Cemiyetin 1913 sonrasındaki yönetim anlayışını ve "istibdatını" da tekfir ederek onlardan uzaklaşmıştır.¹⁵ Demek ki onun tavrının ilkesel bir duruştan başka bir izahı olmasa gerek. Üstelik fikir dünyasında aynı cemaate mensup oldukları Abdülhamit'i icra keyfiyeti sebebiyle tenkit eden bu zevattan bazıları, ilerleyen dönemdeki siyasi mükelleflerin tercih ve yönetim anlayışlarını görünce hatalı davranış içinde olduklarını itiraf etmekten geri durmamışlardır. Örneğin Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Hürriyet'in ilanından çok geçmeden bu nedametini ikrar eder mahiyette şöyle yazıyordu:

Padişah hem zalim hem deli dedik,
İhtilale kıyam etmeli dedik;
Şeytan ne dediyse biz 'beli' dedik,
Çalıştık fitnenin intibahına.
Divane sen değil, meğer bizmişiz,
Bir çürük ipliğe hülya dizmişiz.
Sade deli değil edepsizmişiz,
Tükürdük atalar kıblegâhına.¹⁶

Âkif'in sonraki yıllarda Sultan Abdülhamit hakkındaki muhalif söylemlerini geri aldığına veya esaslı şekilde değiştirdiğine dair müdekkik bir bilgi yoktur. Bu tavrındaki ısrarında veya en azından geri dönüş sergilememesinde onun hürriyete düşkün bir karakterde oluşunun önemli payı vardır. Gerçekten de sonraki tüm hayatı boyunca Âkif İslam dünyasının hürriyeti için tefekkür ederken tabiatıyla kendi öz hayatında ve yaşadığı zaman ve zeminde de bu karakterinden taviz vermeye hiç yanaşmamış olması anlaşılabilir. Bununla birlikte Millî Mücadele'ye takaddüm eden yıllarda onun Abdülhamit hakkında

¹⁵ Güngör Göçer, "Mehmed Âkif Ersoy'un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi", *Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 19, Haziran 2017, s. 360-361.

¹⁶ Mehmet Mazlum Çelik, "Mehmed Âkif Ersoy'un Sultan Abdülhamid Karşıtlığı ve 'Yıldız'daki Baykuş' Tartışmaları", <https://www.indyturk.com/node/258266/k%C3%BCI%C3%BCr/mehmet> (24.02.2022).

farklı düşünmeye başladığına dair işaretler de yok değildir. Örneğin 1922'de kaleme aldığı

Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, tuhaf iş:
Semer değilmiş o, rahmetlininki devletmiş¹⁷

dizeleri belki de bir özür mahiyeti taşımaktadır.¹⁸

Mehmed Âkif, her şeyi olduğu gibi siyaseti de İslama, imana ve vatana hizmet için istemiş, bunun dışında siyasi meselelere eğilmemiştir. Günlük ve değişken politikanın daima dışında kalmış siyasi çekişmelerden nefret etmiştir. O menfaati esas alan siyasetin nasıl canavarlaştığını yakinen gördüğü için, 'siyasetten Allah'a sığınırdı'.¹⁹

Âkif'in siyaset anlayışı, gündelik siyasete girmemekle beraber her daim muhaliftir. Kaleme aldığı şiirlerinde Abdülhamit, Reşat ve Vahdettin'e eleştiriler yöneltmiş, Meşrutiyet dönemi boyunca üyesi olduğu İttihat ve Terakkiden daha sonra ayrılmış, muhalefeti hem bu fırkaya hem de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yöneltmiştir. Âkif'in Abdülhamit'e karşı söylemlerinin altında da hürriyete olan düşkünlüğü yatar. İstibdata karşı gelen bir muhalefet anlayışı üzerinden Abdülhamit'i eleştirir:

Kafes arkasında hanımlar gibi saklanıyordu Hamid,
(...) Değil mi saklanıyorsun, demek ki: Korkudasın;
(...) Değil mi korkudasın var kabâhatin mutlak...²⁰

¹⁷ Mehmed Âkif Ersoy *Şiir Külliyyatı Safahat*, s. 799.

¹⁸ Ahmet Güner Sayar, *Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy*, s. 227. Sayar, Akif neslinin münevverlerinin Sultan II. Abdülhamit karşılığında gözden kaçan boyutun, yedi düvelin Osmanlı Devleti'ni sıkıştırılmalarından ve milletlerarası ilişkilerden bu muhalif kesimin yeterince haberdar olmamaları olduğunu ifade eder. Bu vesile ile Mısır'da bulunduğu tarihte Yozgatlı İhsan Hoca'ya söylediği "Ölmez iyileşirsem, hatıralarımı yazmak istiyorum. Hatıralarımda Sultan Abdülhamid'e karşı itizar ve itiraflarım olacak." sözlerinden hareketle Akif'in pişmanlığına işaret eder. bk. s. 227 dipnot (Selma Argon-Ferda Argon, *Dedem Mehmed Âkif*, İstanbul 2015, s. 189'dan naklen).

¹⁹ Emin Oba-Diner Öztürk-Hulisi Gürbüz, "Millî Mücadele Döneminde Mehmed Âkif ve İslamcılık", s. 570.

²⁰ Mehmed Âkif Ersoy *Şiir Külliyyatı Safahat*, s. 812.

Âkif siyasetle iştiğal etmeyi sevmemekle birlikte büsbütün uzak da değildir. Ankarada açılan Mecliste Burdur milletvekilliği yapmıştır. Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, günübürlük siyasete itibar etmediği için onun Mecliste çok sık söz alıp konuştuğu vaki değildir. O daha ziyade kalemiyle ve vaazlarıyla sahada Millî Mücadele'ye destek vermeyi tercih etmiştir.

6. Âkifçe

Yukarıda ifade edilenler, çeşitli araştırma ve inceleme yazılarında Âkif'in İslamcılık ve hürriyet kavramları üzerindeki düşünceleri, tavrı; içinde yaşadığı toplum ve olaylar karşısında, karakterine yakışan şekilde sorumluluk bilinciyle gösterdiği tepkiler hakkındaki tespitlerdir. Onun düşünce dünyasında oluşan resimler, onu anlatanlar tarafından Âkif'in İslamcılığı, Âkif'in hürriyete olan düşkünlüğü ifadeleriyle sunulmaktadır. Peki, bütün bunların şekillenip gelişmesinde ve son tahlilde Âkif diye bundan önce, şimdi bundan sonra yıllarca anlatılan, anlatılacak olanlar acaba hangi psikolojik çevrenin eseridir? Yani Âkif kimliğinin arkasında yatan psikolojik, imanî, hayati, insani, sosyal hatta ekonomik çevre ve etkenler nelerdir? Bu soruların cevapları bize onun tüm düşünce dünyası ve sanatı ile hayata, zamanının meselelerine bakışını ve me-saisini anlatır.

Hakkında yazılan bazı eserlerde Âkif'in kişiliği üzerine önemli bilgiler ve ipuçları vardır. Onu iyi tanıyanlardan biri Mithat Cemal'dir. Âkif hakkında yazdığı bir kitabında, Mısır Hidivi'nin çocuğuna ders vermek için Âkif'in Mısır'a gitmeye hazırlanırken bir sebeple bundan vazgeçmesi üzerine, biraz da onun gitmeyişiine sevincini aşikâr etmek için "...*Sen hırçın adamsın, Hidivle anlaşabilir miydin?..*" dediğini aktarmaktadır.²¹ Âkif, hakkında yazılanlara bakılırsa hırçın, keskin fikirli, sert tabiatlı birisidir. Doğruları vardır ve onlardan taviz vermez. Ondaki bu huy, fikirlerine ve o fikirlerin şekillendirdiği hayatına tamamen hükmetmiş olmalıdır. Âkif'in Abdülhamit'e karşı yukarıda sözü edilen tavırlarında da aslında hürriyet hakkındaki taviz vermez duruşu yatmaktadır. Abdülhamit'in istibdatının Âkif gibi, düşündüğünü söylemek, yazmak isteyen, bundan geri adım atmak istemeyen birisi için elbette savunulacak bir

²¹ Mithat Cemal, *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1986, s. 38.

yanı olmazdı. Her ne kadar her ikisi de ülke ve milletin makûs talihini çevirmek için çözümü İslamcılıkta buluyorlarsa da hürriyet konusunda Abdülhamit'in yasakları, Âkif'in onun karşısına geçmesi için yetmiştir.

Âkif'in Türk milleti için İstiklâl Marşı yazımı yarışması ve sonrasındaki gelişmeleri hepimiz biliriz. Yazılmış şiirlerden hiçbirinin beğenilmemesi üzerine binbir rica ile İstiklâl Marşı yazmaya ikna edildiğinde ileri sürdüğü kabul şartı, yarışmayı kazanacak olana verilecek para ödülünü almamaktı. Tüm hayatı boyunca geçinecek kadar maişete ihtiyaç duymaktan hiç kurtulamayan Âkif'in, hatırı sayılır miktardaki bu ödülü kabul etmek istemeyişinin ardında da onun hem hürriyet(in)e düşkünlüğü hem de söz konusu millet, mukaddesat, din ve değerler olduğunda bir vazife bilinciyle meseleye bakışı yatmaktadır. Âkif sipariş üzerine şiir yazan, sanat yapan biri hiç olmamıştır. Kişiliği gibi sanatı da düşünce dünyası da hürriyet ve millet meselelerine karşı çözüm önerisi olarak öne sürdüğü İslamcılık anlayışındaki bakış açısı ile şekillenmiş birinden başka türlü bir davranış görmek zaten mümkün olamazdı.

Gençliğinde Sultan II. Abdülhamit'in şahsında Osmanlı iktidarına yüz çevirmiş olan Âkif, ömrünün son on yılında da uğruna İstiklâl Marşı'nı yazdığı milletin yeni yöneticilerinin kendisine yüz çevirmesiyle âdeta kimseye yaranamayan bir garip şairdir. Hele Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de meydana gelen olaylar, halifeliğin ilgası ve diğer inkılaplar, Âkif'in davasına hizmet etmekten uzaktı. Ona göre hem devletin hem de toplumun ihtiyaç duyduğu hukuk İslam'a göre dizayn edilmeliydi. Zira bu sosyolojik bir zorunluluktur. Âkif bu bakış açısıyla yeni Türkiye'nin kuruluşunda yapılan reformların bu yönde yapılması beklentisini taşıyordu. Fakat bunu göremediği için Cumhuriyet'in kurucu mimarlarından farklılaşmıştır. İşte bu köklü ayrılmanın bir sonucu olarak Türkiye'yi yaşanabilir bir ülke olmaktan uzak görüp Mısır'a gitme ihtiyacı hissetmiştir.²²

²² Ahmet Güner Sayar, *Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy*, s. 144.

Sonuç Yerine

II. Meşrutiyet'i takip eden yıllar Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandırmış, Trablusgarp, Balkan Savaşları ve nihayet Birinci Dünya Savaşı devletin sonunu getirmiştir. Özellikle büyük savaşta Osmanlı ordularının mücadele ettiği cephelerde karşı safta Müslümanların da yer alışı trajik bir durumdu. İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki Müslümanlardan toplanıp örneğin Çanakkale cephesinde Osmanlı ordusuna karşı savaşan Müslüman askerler vardı. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle bitince elde kalan bir avuç Osmanlı toprağı da galiplerce işgal ve parsellenmeye çalışıldı. Buna karşı Millî Mücadele hareketi başlatıldı. Türk Millî Mücadelesi, Osmanlı saltanatını değil belki ama hanedan tarafından temsil edilen Halifeliğı ayakta tutmak için yapılmıştı. Yani bir anlamda tüm İslam dünyasını ve Müslümanların geleceğini kurtarma adına bir mücadele verilmişti. Savaşı müteakip TBMM'nin aldığı kararla Cumhuriyet'in ilanı ve peşinden Halifeliğın rafa kaldırılışı Türkiye'de ve hatta İslam coğrafyasında tepki ve tartışmalara yol açtı.²³

Yaklaşık 15 yıl gibi kısa bir zamana sığan bu hızlı gelişmeler olurken Osmanlı Devleti etrafında bir *ittihad-ı İslam* oluşturulması ve böylece hem devletin bekasını temin hem de emperyalizm karşısında asırlardır inhitatı yaşayan Müslümanları yeniden siyasi ve içtimai inkişafa yöneltmeyi hedefleyenler, alternatif bir çözüm olarak İslamcılık düşüncesini savundular. Bu düşüncenin en önemli sahiplerinden birisi de Âkif'ti. Ne var ki bu düşüncenin gerçekleşmesi ne o zaman ne de 20. yüzyılın geri kalanında mümkün olabildi. İslam dünyası sonraki dönemde bırakın bir araya gelmeyi, hem siyasi olarak hem de iktisadi ve sosyal anlamda çöküş sendromlarından kurtulmayı başaramadı. Elbette bunda emperyalizmin güçlü temsilcilerinin böl/parçala/hükmet politikalarının etkisi büyüktür ama bir yandan da İslam dünyasının kendi içindeki ihtilafları bir tarafa bırakıp ortak sorun karşısında bir araya gelme iradesini gösteremeyişini de ne yazık ki görmeli ve itiraf etmelidir.

Âkif gibi münevverler İslamcılık bayrağı altında bir yükselişi öngörmüşler ve gayretlerini bu uğurda teksif etmişlerdir. Filvaki bu çabalar onlardan sonra da devam ettirildi. Halifelik kurumunun ihyası ve İslam dünyasının gelecekte

²³ Azmi Özcan, "Hilafet", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 551.

böyle bir şemsiye altında ittifakı en azından şimdilik tartışma dışıdır. Belki buna gerek de yoktur. Fakat İslam coğrafyasının mütefekkirleri ve karar vericileri sadece geçen bir asırlık sürede meydana gelen gelişmeleri göz önüne alarak aralarındaki lüzumsuz ihtilaf ve rekabetleri bir kenara bırakıp sair dünyanın onlar üzerindeki tasarruflarını, bunların yol açtığı tahribatı teşhis ve tedavi yolunu bulmalıdır. Buna yönelik çabalar ve bu çabaların somut göstergeleri yok değildir. Lakin istenen etki ve neticeler bir türlü oluşturulamamaktadır. Örneğin İslam İşbirliği Teşkilatı böyle bir misyonu üstlenebilir. Teşkilata üye devletler bu kuruluşu ellerindeki imkânları seferber ederek dünya siyaset arenasında daha etkili kullanabilirler. Bunun için yapılması gereken ne ise; siyasi irade, toplumsal mutabakatlar, mezhepsel ihtilafları aza indirmek, ekonomik gücü bu hedef için etkin kullanmak vs. yapılmalıdır. Özellikle bilişim ve iletişim alternatiflerinin rekabetine sahne olan günümüzde tek tek İslam devletlerinin kendi çalışmaları önemli olduğu gibi birlikte yapacakları çalışmalar daha etkili ve sonuç alıcı olacaktır.

Türkiye birikimi, geleneği, tarihi, zihni altyapısı, jeopolitik vaziyeti ve imkânları ve son 40-50 yıldaki özverili çabalarıyla İslam dünyasının problemlerine çözüm üretme ve muhtemel bir *İslam ittihadı* konusunda tarihte oynadığı rolleri tekrar üstlenecek güç ve iradeye sahiptir. Son yıllarda gerek siyasilerimizin gerekse ilim, sanat ve kültür erbabımızın üstün gayretleri bu iradenin umut verici somut örneklerini ortaya çıkarmıştır. İşte bu iradenin oluşumunda fikirleriyle, sanatıyla ve bu ikisini yansıtan hayat felsefesiyle meselelere karşı çözüm önerisi sunan Âkif, önemli mayalardan biri rolüne sahiptir. Bu sebeple Âkif'in hayatıyla, misyonuyla, fikirleriyle, topluma yön vermeyi amaç edinen şiiirleriyle ve sanatıyla bugün ve gelecekte de iyi anlaşılması, anlatılması gerekir.

Kaynakça

- Bulut, Halil İbrahim, “Ümmet”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 308-309.
- Çelik, Mehmet Mazlum, “Mehmed Âkif Ersoy’un Sultan Abdülhamid Karşıtlığı ve ‘Yıldız’daki Baykuş’ Tartışmaları”, <https://www.indyturk.com/node/258266/k%C3%BCl%C3%BCr/mehmet> (24.02.2022)
- Ersoy, Mehmed Âkif, *Safahat*, Neşre Hazırlayan: M. Ertuğul Düздаğ, Burdur Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021.
- Göçer, Güngör, “Mehmed Âkif Ersoy’un Siyasal Kimliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan İlişkisi”, *Mehmed Âkif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 19, Haziran 2017, s. 354-357.
- İmamoğlu, Abdülvahit, “Mehmed Âkif’in Vaazlarındaki Millî Mücadele Ruhu”, *Mehmed Âkif Millî Mücadele ve İstiklâl Marşı Sempozyumu Bildirileri*, Türkiye Yazarlar Birliği Mehmed Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi, Ankara 2011, s. 44-55.
- Karaer, Nihat, “Mehmed Âkif ve Sultan II.Abdülhamit”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011, S. 26, s. 137-144.
- Mehmed Âkif Ersoy Şiir Külliyyatı Safahat*, Yayına Hazırlayan: Necmettin Turinay, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2021.
- Mithat Cemal, *Ölümünün 50. Yılında Mehmed Âkif*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1986.
- Oba, Emin-Diner Öztürk-Hulisi Gürbüz, “Millî Mücadele Döneminde Mehmed Âkif ve İslamcılık”, *Turkish Studies*, Volume 9/12, Fall 2014, s. 563-572.
- Okay, M. Orhan-M. Ertuğrul Düздаğ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 432-439.
- Özcan, Azmi, “Hilafet”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 546-553.
- Sayar, Ahmet Güner, *Çekiç İle Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.
- Şen, Hasan, “Mehmed Âkif Ersoy’un Düşüncelerinin Biyografik Analizi”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 34, 2016, s. 243-268.